

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

-
- ⁴³ Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии // Тацит Публий Корнелий. Анналы. Малые произведения. История. Л., 1969. С. 359.
- ⁴⁴ Гуревич А. Я. «Эдда» и сага. М., 1979. С. 26.
- ⁴⁵ Беовульф. Львів: Астролябія, 2014. С. 71.
- ⁴⁶ Там само. С. 78.
- ⁴⁷ Хлевов А. Предвестники викингов. С. 137.
- ⁴⁸ Головнєв А. Антропология движения. С. 234.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Гуревич А. Категории средневековой культуры. С. 167.
- ⁵¹ Снорри Стурлуссон. Младшая Эдда. СПб., 2006. С. 69.
- ⁵² Там само. С. 70.
- ⁵³ The Saga of Ragnar Lodbrok // The Saga of the Volsungs. The Saga of Ragnar Lodbrok. Together with the Lay of Kraka. New York: The American-Scandinavian Foundation, 1964. P. 234-235.
- ⁵⁴ Ibid. P. 235.
- ⁵⁵ Сага о Харальде Прекрасноволосом. С. 49.
- ⁵⁶ Cox M. D. Explaining Viking Expansion. Thesis submitted to the College of Arts and Sciences at West Virginia University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Medieval History. Morgantown, 2002. P. 105.
- ⁵⁷ Сага о Харальде Прекрасноволосом. С. 55.
- ⁵⁸ Cox M. D. Explaining Viking Expansion. P. 105.

Ольга Стасюк (Відень)

**АВГУСТИН ПРОТИ РОБІН ГУДА:
ПОХОДЖЕННЯ МИЛОСТИНИ ТА НАМИРИ БЛАГОЧИНЦЯ
У ТВОРАХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ КАНОНІСТІВ (XII–XIII ст.)**

Августин та Робін Гуд – зовсім різні персонажі. Один з них – вигаданий літературний герой, розбійник, що вперше з'являється в джерелах XIII століття. Інший – реальний єпископ, християнський філософ і богослов, що жив у IV–V столітті і залишається святом для численних церков. У текстах про Робін Гуда і працях, написаних Августином, є згадки про турботу за бідних і високі моральні принципи; обидва виступають певними моделями милосердя. Але їхні моделі зіштовхуються на сторінках Декрету Граціана (1139), де в Справі 14, питанні 5, каноні 3 читаємо: «Не слід щось пограбувати у бідних, щоб дати нужденним. Можливо, хтось подумає і скаже: Є багато християн багатих, жадібних і пожадливих; не буду мати гріха, якщо беру в них і роздаю бідним. Бо коли вони не роблять добра, я зможу мати нагороду. Але таке роздумування йому навіть хитрість

Диявола. Бо навіть якщо він віддасть все, що забрав, додає сильнішого гріха замість того, який був зменшений»¹.

Отже, у словах гіпотетичного благочинця (чи нашого метафоричного Робін Гуда) маємо першу модель благодійності – ту, яка націлена на результат, і не зважає на ресурси милостині. Вона дозволяє навіть порушення закону, оскільки ціль виправдовує засоби і фінальна мета є благородною. Натомість інша модель – та, за якою стоїть Церква та середньовічне канонічне право, – завжди зважає на джерела допомоги і нівелює користь від благодійності, якщо джерело милосердя було незаконним². За цією моделлю, ціль ніколи не виправдовує засоби.

Перед тим, як детальніше перейти до висвітлення другої моделі, потрібно коротко зупинитись на самому історичному джерелі, згаданому на початку. Декрет Граціана або *Concordia discordantium canonum* (Узгодження неузгоджених канонів) – це перша частина першого *Codex Juris Canonici* (1582). Декрет став підручником церковного права для середньовічних університетів та першою успішною, практичною та загальноприйнятою компіляцією джерел цього права. Близько 1139 року цей твір був написаний Граціаном, ймовірно, болонським монахом, хоча будь-яка інформація про автора ставиться під сумнів численними дослідниками. Джерелами для компіляції були Святе Письмо, твори Отців Церкви, листи ранніх Пап, римське право та канони церковних соборів. Декрет здобув велику популярність у Середньовіччі, адже ми знаємо про понад 600 збережених манускриптів і багато коментарів, які теж є ознакою значної популярності юридичного тексту³. Найвідоміші з коментарів, окрім Звичайної Глоси (*Glossa Ordinaria*), були написані Йоганом Тевтонським, Гвідо з Базійо, Гогуччо, Руфіном, тощо. Сам Декрет нині є у вільному доступі на сайті Баварської державної бібліотеки, у виданні Еміля Фрідберга XIX століття⁴.

Декрет не має окремого розділу про допомогу бідним, але ця тема постійно з'являється у різних контекстах. Передусім варто зауважити, що матеріальні пожертви бідним тут – це частина складної системи підтримки незахищених груп у канонічному праві (вдів, сиріт, звільнених рабів тощо) і частина системи допомоги бідним з боку Церкви (влаштування обідів, прихисток тощо). Декрет описує два рівні матеріальної допомоги бідним: вже згадану милостиню, яку всі мають давати нужденним задля спокутування гріхів, як частину посту та зобов'язання любити своїх ближніх, та милостиню, яка виділяється із церковної десятини і досягає однієї третьої або однієї четвертої цієї десятини⁵; в останньому випадку зобов'язання вірян – справно платити

десятину Церкві, щоб гроші вчасно надходили до потребуючих⁶. Каноністи також створюють цікаву систему розподілу та володіння майном: гроші належать Богу, але те, що є в духовенства, належить бідним; при цьому надлишок майна автоматично належить бідним в часи кризи і потреби. Лише в цьому випадку затримання надлишку є гріхом⁷. Граціан також коротко торкається питання, кому з бідних належить допомагати, а кому ні⁸, яке коментатори потім розвинули у так звану дискусію про Бідного, що заслуговує і не заслуговує на допомогу (*Deserving and Undeserving Poor* в англійській історіографії). Ця дискусія була ґрунтовно опрацьована Браяном Тернером, відомим дослідником канонічного права бідних⁹. Але в цій статті нашої метою є проаналізувати Граціанову думку на різні джерела походження милостині, що роблять її вартісною «нагороди на небі» (в потойбіччі) або ні.

Для оцінки милосердя у Граціана є два мірила: наміри жертводавця та походження коштів/інших ресурсів, що даються бідному. Кількість матеріальної допомоги не грає ролі – каноністи впевнено тримаються історії про вдову й дві лепти (Мк 12:42), що, окрім іншого, трактується як загальний обов'язок, але й цінність будь-якого вчиненого милосердя по мірі можливостей¹⁰. В аналізі намірів, Граціан починає із цитати із святого Ієроніма, що милостиня без будь-якого милосердя в серці є гріхом¹¹. Далі він переказує уривок з Папи Григорія I, видатного «пасторального Папи», відомого турботою про бідних, який детально зупиняється на тезі, що Бог звертає увагу не на пожертву, а на того, хто її приносить¹². Доказом є історія Каїна та Авеля¹³, що є центральною для опису милостині в середньовічному канонічному праві, оскільки жертви старозавітному Ягве та пожертви на Церкву/бідних означають одне і те ж в канонічному праві (згадаймо вже згаданий концепт, що майно Церкви належить бідним, а тому давати нужденним – це те саме, що давати Богу). В трактуванні каноністами історії з Буття неприйняття жертви Каїна пояснюється не через неправильну форму самої жертви, а його зле серце. Важливо, що Граціан подібно згадує про неприйняття жертв у Справі про еретиків¹⁴ – отже, жертви еретиків (як літургійні, так і милостиня) не приймаються Богом, бо самі ці люди лихі і оскверняють собою жертву. Коментатори, зокрема, Гвідо де Байзіо, так само наголошують на намірах благочинця: милостиня повинна базуватись на трьох принципах, а саме, справедливість (надається від власного майна), порядок (в душі) та правильний намір (милостиня не має бути вчинена аби уникнути збентеження або отримати мирську похвалу)¹⁵.

Іншим мірилом правильної милостині, як вже було згадано, є належні джерела доходу, з якого виділяється частка бідним. Серед неправильних і нечесливих джерел, Граціан в різних частинах Декрету конкретно згадує п'ять: лихварство, симонію, грабунок та зароблене в «неналежній» професії (наприклад, акторів)¹⁶. Цікавим моментом канонічного права є те, що розмір крадіжки не впливає на те, чи є це більшим гріхом, чи меншим. У цьому аспекті канонічне право контрастує із світським, як середньовічним, так і сучасним правом. Чому? Світське право має на меті покарати порушника та відновити справедливість, і обсяги завданої шкоди визначають покарання. У канонічному праві первинним фокусом є не матеріальна шкода чи несправедливість, а шкода для душі та загроза для спасіння того, хто вчинив злочин¹⁷. Канонічне право ставить на меті врятувати душі всіх – злочинця, жертви (особливо якщо вчинена щодо неї несправедливості призводить її до згіршення), а також інших можливих учасників процесу (свідків, суддів, тощо). Саме тому розмір крадіжки не такий важливий і вчинена з неї милостиня також, адже і в малих, і у великих масштабах це все ще крадіжка, яка поранила душу злочинця і поставила під сумнів його спасіння. Святий Ієронім, цитований Граціаном, навіть порівнює цю індиферентність до розміру крадіжки із розпустою: «розпуста не відрізняється, чи жінка красива чи потворна, служниця чи шляхетна, бідна чи багата, але незалежно від того, яка вона, розпуста одна, так і в крадіжці, незалежно від того, скільки хто забрав, він скоює злочин крадіжки»¹⁸. До того ж, стверджує Граціан, не можна віддавати на милостиню те, що було знайдене і не повернуте. Умовний грішник в одному з уривків навіть виправдовує привласнення знайденого тим, що це дар від Бога, на що Ієронім відповідає, що неповернення знайденого є гріхом, подібним до грабунку¹⁹. Звісно, якщо є кому віддавати, – уточнюють каноністи.

Навіть якщо Граціанів Декрет є радше теоретичним підручником з канонічного права, все ж, він має достатньо практичних порад для людей, що вже вчинили злочини із наміром потім спокутувати гріх милостинею. За Августином, «хто дає милостиню в належному порядку, повинен почати з себе і спочатку дати самому собі»²⁰, що, як трактує *Glossa Ordinaria*, означає очистити серце; адже людина, що любить беззаконня, передусім «ненавидить свою душу»²¹. Покаяння за цитованими Ієронімом та Августином неодмінно передбачає повернення вкраденого та знайденого, інакше не буде якісної покути. Звісно, набута через зло річ таки може принести добро, – тут Августин вдається до довгої теоретичної полеміки щодо здатності Бога утворити добро із зла; але, як зауважує святий, якщо є

кому віддати несправедливо відібране, то потрібно це зробити²², так само, як постановив зробити митар Закхей після зустрічі з Ісусом та навернення²³. Закликавши нечестивого жертводавця (в нашій метафорі – Робін Гуда) до покути, Граціан також згадує безпелаяційну формулу Амвросія: якщо допомога одному шкодить іншому, то краще нікому не допомагати²⁴. Ця формула є основою оцінки намірів у канонічному праві та моральному богослов'ї.

Насамкінець, чи має певну агентність бідний, який сам хоче вимагати свою частку в багатого? Так, – відповідає коментатор в Звичайній Глосі, – але лише через Церкву²⁵. Цитата з Августина підтверджує це в Декреті: якщо хтось відмовляється платити десятину чи виділяти милостиню, не бідні мають наполягати на своєму, а Церква має втрутитись через свій широкий спектр пасторального впливу. Залежно від особи порушника, Церква може сперечатись, докоряти, протестувати та переконувати одних таємно, інших відкрито, оскільки різні види людей «потребують різних ліків»²⁶. Нездатність чи небажання виділяти милостиню тут подано не лише як нечестивість та гріховність, але як ваду й хворобу людської природи, яка лікується напучуванням Церкви. Августин не згадує набагато гостріших заходів, що могла насправді застосовувати Церква – екскомунікацію, інтердикт та форми впливу на звичайних вірян та навіть невірних через світських правителів та загальноєвропейську політику.

Якщо ми віддалимося від самого змісту уривків про милостиню, які збирає Граціан із раніших джерел канонічного права, побачимо дещо незвичне. Всі згадані нами авторитети – це чотири найважливіші Отці Церкви: Ієронім, Амвросій, Августин та Григорій; але Декрет зовсім не ґрунтується на них. Навпаки, як вже згадувалось на початку, це компіляція з дуже великого різноманіття джерел, в якій листи Пап та церковні собори займають досить важливе місце. Навіть серед творів згаданих Отців Церкви Граціан використовує лише невеликий список праць: основою права про милостиню стають їх гомілії та коментарі на Святе Письмо. Подібно, самі уривки про захист бідних та покривджених в Декреті рясніють цитатами із псалмів та пророків²⁷. Таким чином, Граціан повністю будує свою систему прикладного милосердя на Святому Письмі та Отцях Церкви; він застановляється висвітлити теоретичні підходи до канонічного права та юридичну й богословську думку, а не практичні методи виконання (через що ці прогалини потім заповнюватимуть наступні покоління каноністів). Але його твір є безсумнівним зразком канонічного права, хоч і недостатньо окресленого на інституційному та професійному

рівні у XII столітті, що починає відмежовуватись від богослов'я, але відмінне від світського законодавства²⁸. Долучаючи розгорнуті цитати Святого Письма та Отців Церкви до підручнику із канонічного права, Граціан вчиняє міждисциплінарну трансформацію текстів, про яку згадує Браян Тірні: богословські уривки стають джерелом юриспруденції і можуть виступати аргументами вже в суто юридичних чи судових дискусіях²⁹.

Навряд чи можна повністю відповісти на запитання, наскільки свідомою була ця стратегія трансформації. Святе Письмо та вчення Церкви уже визначало поведінкові норми для християн XII століття, і повторення їх у канонічному праві лише додавало ваги і (відносної у випадку Граціана) юридичної практичності. Але новіші дослідження вказують на дуже утилітарний підхід до Отців Церкви у цьому ж столітті, коли інтелектуали обирали потрібні їм уривки для аргументації, а не заглиблювались в зміст першоджерел. Скоріш за все, Граціан працював так само; уточнімо, що він навряд працював із повними текстами своїх джерел, а радше із ранішими компіляціями. Лише із розвитком університетів в наступному столітті практика вивчення філософії та богослов'я підійметься на новий рівень, де детальний аналіз оригінальних творів (чи тих, які вважатимуть такими) буде основою навчання³⁰.

Якщо твір Граціана лише наголошує на звичних християнських нормах, підкріплених відомими авторитетами, то яка його цінність для вивчення середньовічного милосердя? Декрет все ж є досить важливим зрізом, конденсацією принципів канонічного права з питань милостині та опіки над бідними. Це право є міждисциплінарним, адже поєднує у собі різні форми права, філософії та теології (навіть якщо богослов'я ще не ділилось у часи Середньовіччя, то все ж можна побачити перетини біблійної екзигези, морального, пасторального та навіть sacramentalного богослов'я). Це право ще досить гнучке та живе; опирається на рамку догми, але відкрите до численних коментарів каноністів, які не обов'язково мають погоджуватись між собою в деталях³¹. У питаннях милосердя це право спирається на діалектику дій ззовні та інтенцій всередині, з незмінним переважанням важливості другого; а також пильнує правомірність всіх етапів милостині включно із здобуванням коштів на неї. Джерела милостині та інтенції їй визначають наявність позаземної нагороди за вчинене добро, порятунок чи погибель душі (не на користь метафоричного Робін Гуда). Це рятівний, душпастирський і дуже індивідуалістичний підхід до написання законів, де питання бідності ніколи не має на меті вирішитись (адже «бідних завжди матимете із

собою»³²), так само як питання соціальної напруги; натомість в центрі стоїть, як вже згадувалось на початку, порятунок душ всіх учасників процесу милосердя.

Усі ці загальні принципи дії канонічного права стосовно милосердя збережуться не лише в наступних частинах Кодексу (1582) після Граціана, а й загалом у канонічному праві до сьогодні. Але це не означає, що розвиток канонів на цьому зупиниться. Акценти у допомозі бідним, поставлені Граціаном, – порятунок душі, добрі наміри, – все ж дуже теоретичні й утопічні, і належать радше до простору душпастирства, проповідей та сповідальень, аніж до церковних судів, Апостольського Пенітенціарію та Курії. Ці акценти майже зникнуть з наступних частин Кодексу, залишаючись і розвиваючись в проповідях та пасторальному богослов'ї³³. Натомість канонічне право, беручись до конкретних випадків та стикаючись із середньовічною реальністю бідності та незахищених груп, візьметься до дуже практичних рішень – адвокатського захисту бідних в суді, чіткої регуляції церковної десятини, діяльності прихистків та шпиталів, окреслення допомоги бідним в обов'язках монастирів, священників та єпископів тощо³⁴. Принципи цих нових чи старих, але чіткіше окреслених методів турботи щодо бідних та незахищених перегукуватимуться із Граціаном та цитованими ним Отцями Церкви, але більше відповідатимуть середньовічній реальності.

¹ Decretum Gratiani: emendatum et notationibus illustratum, vñà cum glossis: Gregorii XIII. Pont. Max. iussu editum: ad exemplar Romanum diligenter recognitum. Vol. 1-2. Venice. 1615. P.988.

² Tierney B. Medieval Poor Law: A Sketch of Canonical Theory and Its Application in England. Berkeley. 1959. P.51-52.

³ Winroth A. The Making of Gratian's Decretum. Cambridge. 2000. P.1-33.

⁴ Friedberg E., ed. Decretum magistri Gratiani (Corpus iuris canonici 1). Leipzig. 1879. <https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/online/angebot>

⁵ Decretum Gratiani: emendatum... P. 929-931.

⁶ Ibidem. P.1053-1054.

⁷ Tierney B. Medieval Poor Law... P.32-43.

⁸ Decretum Gratiani: emendatum... P.387-388.

⁹ Tierney B. Medieval Poor Law... P.50-57.

¹⁰ Decretum Gratiani: emendatum... P.1310.

¹¹ Ibidem. P.495.

¹² Ibid. P.989.

¹³ Бут 4:1-12

¹⁴ Decretum Gratiani: emendatum... P.494-495.

-
- ¹⁵ Tierney B. *Medieval Poor Law...* P.52.
- ¹⁶ *Decretum Gratiani: emendatum...* P.216-218 ; 479-480 ; 987-992; 387-391.
- ¹⁷ Brundage J. A. *Medieval Canon Law*. Routledge. 2014. P.151-152.
- ¹⁸ *Decretum Gratiani: emendatum...* P.994.
- ¹⁹ *Ibidem*. P.988.
- ²⁰ *Ibid*. P.1639.
- ²¹ *Ibid*.
- ²² *Ibid*. P.991.
- ²³ Лк 19:1-10.
- ²⁴ *Decretum Gratiani: emendatum...* P.989.
- ²⁵ *Ibidem*. P.216.
- ²⁶ *Ibid*. P.993.
- ²⁷ *Ibid*. P. 387; 495.
- ²⁸ Helmholz R.H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens & Georgia. 1996. P.2-10.
- ²⁹ Tierney B. *Medieval Poor Law...* P.9.
- ³⁰ Saak E.L. *In the Wake of Lombard in Advance // Augustinian Studies*. 2015. No 46.1. P.71–104.
- ³¹ Ця гнучкість канонічного права, творчість, відкритість до формулювань та юридичної дискусії, на думку деяких дослідників, втратилась у двох наступних Кодексах канонічного права: Brundage, J. A. *The Creative Canonist: His Role in Church Reform // The Jurist*. 1971. No 31. P. 301-318.
- ³² Ін 12:8.
- ³³ Maurer T.J. *Everyday Decretists: Date Eleemosynam and Innocent III's Exhortation to Alms // Medieval Sermon Studies*. 2022. No 66(1). P.1-16.
- ³⁴ Brundage J. A. *Legal Aid for the Poor and the Professionalization of Law in the Middle Ages // The Profession and Practice of Medieval Canon Law*. 2004. P. 169-179.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518